

Данијела Р. Петковић*
Институт за књижевност
и уметност**
Београд, Србија

UDK 821.163.09-13:398:[94(497.115)“1389”
821.161.1.09-13:398:[94(497.115)“1389”
821.163.09-13:398:[94(497.115)“1389”

КОСОВСКИ ОБРАЗАЦ У ЈУЖНОСЛОВЕНСКОЈ И РУСКОЈ УСМЕНОЈ ЕПСКОЈ ПОЕЗИЈИ

Епске песме о Косовском боју, саткане од елемената предања, легенди, епских општих места и историјских факата, издвојиле су се као посебан тематско-мотивски круг. Типични мотиви и мотивски комплекси, као што су национално одсудна битка, сукоб вишеструко неједнаких војски, ухођење и извештавање, подвиг усамљеног или оклеветаног јунака на непријатељском терену, губљење битке итд., уобличили су се у песмама о Косовском боју у самосвојан, препознатљив епски образац. Поједини елементи тог обрасца препознају се као паралеле у јужнословенским и руским усменопоетским уобличењима других бојева (нпр. бојеви у Првом српском устанку, битка на Царевом лазу, турско освајање Бугарске, Куликовска битка, Камска битка, итд.). У овом раду испратиће се типолошке и генетичке мотивске сличности поменутих епских трансформација историјских сукоба.

Кључне речи: епске песме, Косовски бој, косовски епски образац, јужнословенска епика, руске биљине

Најзнаменитији догађај српске историје – Косовски бој из 1389. године, постао је парадигма српског националног бића највише захваљујући епским песмама о њему. Оне су у поетски модел битке уткале предања, легенде и историјске факте и издвојиле се као препознатљив, посебан тематско-мотивски круг. Низ оделитих песама или повезаних у једну дужу, тзв. „лазарицу”, исписује целовит образац, који отпочиње пророчким злослутним сном, доласком и

* petkovic.danijela@yahoo.com

** Овај рад је настао на пројекту „Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду” (бр. 178011), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ултиматумом туђинске војске, наставља се позивом и окупљањем војске, припремом за бој, лажним оптуживањем најбољег јунака за издају и његовим заветом, ухођењем силне противничке војске и подношењем извештаја, затим се издваја храбри појединац, оклеветани јунак, који убија цара нападача, укључују се и други јунаци, па и закаснили, али битка ипак бива изгубљена због издаје или враћања подвижника да би до краја испунио заклетву, после чега следе извештаји рањеника и трагични обриси женских судбина. Ова штура схема косовског обрасца у потоњу јужнословенску епику није се пренела као целина, ланац је раздробљен, а поједине његове карике, препознатљиви мотиви, мотивски комплекси и формуле појављују се спорадично у песмама о каснијим важним националним биткама против силовите, вишеструко бројније војске нападача.

Позната је тако рецепција косовске епике у песмама о Првом српском устанку, нарочито у Вишњићевој интерпретацији устаничких бојева (Недић 1981: 28; Матицки 1982: 70; Дрндарски 2006: 97–107; Сувајџић 2010: 110–127; Љубинковић 2006: 115). Бројне су аналогне фразе, стихови, слике, описи, идеје, формуле, па је тако нпр. из песама о Косовској бици готово директно преузета формулативна слика бројне турске силе која је притиснула лозничко поље (Матицки 1982: 74–75):

Све је бијел чадор до чадора,
Коњ до коња, јунак до јунака,
Бојна копља кано чарна гора,
Све с' вијају по пољу барјаци
Кано мрки по небу облаци. (СНП IV, 33)

У „Боју на Салашу”, после Чупићевог позива на отпор Турцима и заветовања да ће ако треба сам ударити на њих, војвода Вујица му се заклице да га неће издати и реактуализује „Кнежеву клетву”:

Ко те изд'о, издало га љето!
Бијело му жито не родило!
Стара њега мајка не виђела!
Њим се мила сестра не заклела! (СНП IV, 28)

Исте речи упућује српским јунацима и Лазаревић Лука пред битку на Лозници (СНП IV, 33), а Али паша позива Турке у бој „књигом клетвеном” започињући је речима сличним кнежевим: „Ко је Турчин и турског племена...” (Недић 1981: 28; Матицки 1982: 73; Дрндарски 2006: 106). Такође и игуман Аци-Константин заклиње јунаке да брат брата не изда и причешћује их (Матицки 1982: 72). Својеврсно причешће је и обређивање јунака поцерском ракијом¹ пред бој на Салашу.

Сукоб Бијелића Игњатија са Стојаном Чупићем због сталних примирја са Турцима, завет јунака да ће сам „покајати срамоту” коју су му учинили, а онда и дозвола војсковође да удари на непријатеља додирују се са варијантама песама о Косовском боју у којима Милош подстиче неодлучног Лазара да се одупру Турцима (Петрановић II, 26; Качановский, 177). Конфликт и међусобне оптужбе пред одсудну борбу много су видљивији у песми о боју на Чокешини (СНП IV, 26). Осим тога, косовском епском обрасцу сагласни су и Турчијино прерушавање и ухођење противничке војске, толико бројне да му је потребно три дана да је прехода, потом издаја и напуштање бојишта, затим бој малобројних јунака који, попут косовских, разгоне „Турке на буљуке” и губе већ готово добијену битку због несрећног сплета околности, одавања непријатељу „слабе тачке” српских јунака, а то је помањкање оружја.

Сем сижејних, у устаничкој епици уочене су и бројне паралеле ликова са протагонистима епских песама о Косовској бици.² Неке од њих су нпр. Карађорђе – кнез Лазар, Лука Лазаревић – кнез Лазар,

¹ Иако је вино доминантно пиће косовских јунака, а испијање уочи битке недвосмислено импровизује обред хришћанског причешћа, постоје и малобројне варијанте у којима јунаци уместо вина пију ракију, па тако нпр. у једној епској интерпретацији Косовске битке из збирке Качановског подвижници пред битку пију три пута кувану ракију, а коњима дају вино (Качановский, 177).

² М. Матицки наводи примере који потврђују да је Вишњић при грађењу ликова и њихових релација „стално имао на уму косовске јунаке и старе војводе” (1982: 81). Уочава сличну структуру и паралелне ликове песама „Лазар Мутап и Арапин“ и трећег „Комада од различнијех косовскијех пјесама” (Матицки 1982: 71–74). С. Самарџија издваја аналогне моменте епских биографија кнеза Лазара и Карађорђа (2008: 232–234). На реминисценције косовских јунака и јуначких тројки указује Б. Сувајдић (2010: 71–73), истичући највећу сагласност епског обликовања фигуре Лазара Мутапа са ликовима косовских витезова (2010: 86).

Чупић – кнез Лазар,³ Бијелић Игњатије – Милош, Лазар Мутап – Милош, Ђурчија – Вук Бранковић или Ђурчија – Иван Косанчић, а тројица добрих јунака који се, као и косовски, боре против целе ордије јесу Милош Поцерац, Анта Богићевић и Стојан Чупић (СНП IV, 32); Милош Поцерац, Анта Богићевић и Бакал Милосав (СНП IV, 33); браћа Недићи (као здружени лик), Дамњан Кутишанац и Дамњановић Панто⁴ (СНП, IV, 26); или Чупић са Вујицом и Јанком у „Боју на Салашу” као пандан косовској тријади коју сачињавају Милош и двојица његових побратима (СНП IV, 28).

Поједини мотиви косовског епског обрасца могу се наћи и у песмама о биткама Црногораца и Турака у XVIII и XIX веку.⁵ Тако једна варијанта о нападу Махмут паше на Пипере и Бјелопавлиће (СНП IV, 10) у шири уводни сегмент укључује и писмо – уцену црногорском владици, а потом заплет развија кроз окупљање и причешћивање војске. Заокрет ка другачијем разрешењу је победа Црногораца, али је издвајање тројице најбољих црногорских јунака у каталогу погинулих враћање косовском предлошку о три добра јунака.

О бици на Царевом лазу с почетка XVIII века, нема поузданих историјских извора, али су зато културноисторијска предања веома бројна.⁶ По предању, Црногорци су толико Турака посекали као да су од шуме направили крчевину слажући дебла једно на друго – тзв.

³ Оваква саобразност различитих устаничких јунака једном истом косовском јунаку последица је њихове променљиве позиције у свакој појединачној песми. М. Дрндарски је приметила да се поједини јунаци, који су, гледано у целини, помагачи војду, у оделитим песмама уздижу до делокруга протагониста и постају независни од вође буне (1997: 131).

⁴ Четири харамбаше – браћу Недиће, Дамњана Кутишанца и Панту Дамњановића М. Матицки именује као „три див јунака” „проистекла из сродног модела косовских песама” (1999: 71).

⁵ С. Матић говори о стварању нових епских песама о Косовској бици на простору Црне Горе у време црногорских борби против Турака крајем XIX века и о великом интересовању за песме о Косову објављене у Вуковој збирци (1964: 122–123).

⁶ И. Руварац помиње црногорске песме и приче о победи на Царевом лазу над Ахмет-пашом 1712. г., а као извор наводи спис З. Орфелина из 1772. г. о животу и славним делима императора Петра I, али не потврђује истинитост овог догађаја (Руварац 1899: 14–15, 105). На основу млетачких архива и депеша далматинског провидура Карла Пизанија о Ахмет-пашином походу на Црну Гору, Ј. Томић доказује да боја на Царевом лазу није ни било и да је вероватно песнички уобличена друга, ранија, битка и победа Црногораца над Али-бегом у једном кланцу 1604. г. (1933: 9–11).

„лаз” (Његош 1974: 479). Три епске песме из збирке Симе Милутиновића (ПЦХ, 8; ПЦХ, 99; ПЦХ 140)⁷ део су усмене историје о овом боју, али се делимично ослањају и на косовску традицију. Једна варијанта почиње ултиматумом и претњом турског владара, а затим и окупљањем српских јунака под барјаком владике Данила. Одабир јунака који ће уходити турску војску подсећа на побратимску косовску тријаду. Полазе најбољи: Јанко и Богдан Ђурашковић, и са њима Вук Раслапчевић јер познаје језик непријатеља. После дугог хода сву ноћ кроз редове противника, двојица јунака се враћају и најпре срећу Вука Мићуновића. Он их, попут Милоша Обилића, саветује да ублаже извештај, те га овако преносе Данилу:

Много има сехратлија војске,
да бисмо се соли прометнули,
не бисмо им ручак осолили,
него се је војска побољела,
побољела од далека пута,
роми коњи, а јунаци бони...⁸ (ПЦХ, 99)

Следи удаљавање од познате схеме, јунак који је остао у непријатељским редовима спроводи противничку војску право у црногорску заседу. У варијанти ПЦХ, 140 храбри јунак који је преварио Турке кликује остале јунаке, те разгоне „Турке на буљуке”, а јунаштвом се опет истичу тројица.

У веома дугој песми од преко три хиљаде стихова о нападу Омер паше на Црну Гору средином XIX века (СНП VIII, 73) слично турску војску уходи Саво Мартиновић са још двојцом јунака, а да не би поплашио саборце, такође ублажава извештај.

Песме о ратовању у Црној Гори из косовског епског обрасца најмање активирају извештаје жени, будући да је она скрајнута у овом патријархалном ратничком миљеу. Ипак, борба Морачана с Турцима (СНП IV, 50) реализује се по схеми сусрета рањеног јунака са љубом

⁷ Варијанту песме „Царев серашћил” (ПЦХ, 99), понегде стилизовану, претежно у уводној и завршној формули, унео је Његош у *Огледало српско* под насловом „Царев лаз (1712)” (1974: V).

⁸ На сличност мотива ухођења и извештавања у овој песми са мотивима косовске епике указао је Ј. Томић (1933: 156).

војсковође. Стихови „Војводи се уморише руке, / по Морачи сијекући Турке”, адаптација су речи које изговара Владета војвода, а похвала младог јунака који је преотео царев барјак подсећа на слику борбе чувеног барјактара Бошка Југовића коју Милице дочарава слуга Милутин.

Две формуле косовске епике – приказ силне турске војске кроз слику чадора, коња, копаља и барјака и поређење нападача и бранилаца са сољу и чорбом – веома су фреквентне у песмама о црногорским биткама. Понегде су дословно преузете, али их већина песама деформише, нпр.:

А да падне из неба јабука,
Не би пушта на земљу панула
Но на коња али на јунака,
Ал' на чадор ал' на копље бојно. (СНП IV, 56)

Да се сољу данас прометнемо,
Колико је војске у Турчина,
Не бисмо им осолили манџу. (СНП IX, 31)

Оно по чему се поменути група песама највише издваја јесу директне алузије и сећање на Косовску битку (нпр. СНП IV, 11; СНП IX, 1; СНП IX, 32; СНП IVр, 40; ПЦХ, 9, итд.). Истина, њих има и у песмама о Првом српском устанку, нпр. као подсећање да је „земан дошо, ваља војевати / сваки своје да покаје старе” или кроз опомену устаницима да подвизима прате старе јунаке, али је у песмама из Црне Горе све то много експлицитније. Вук Бранковић и Милош Обилић постали су симболи за издајника и подвижника, певач их дозива, куне и благосиља. Уверење да се српско царство, изгубљено на Косову, поново рађа и уздиже на простору слободне Црне Горе кроз борбу потомака косовских јунака, који се сада Турцима свете за пораз и враћају давно изгубљено достојанство, идејна је нит која ове песме спаја с Његошевим „Горским вијенцем” и епиком устанка (Матицки 1999: 101). Могло би се рећи да реминисценције на Косовски бој припадају „додатним”, „успутним” мотивима, како их је дефинисао Б. Путилов разматрајући песме о турској најезди на Црну Гору, који

стварају „узвишени патос”, „емоционалну снагу” и чине еластичнијим традиционални сижејни образац којих се ове песме држе (1985: 125).

И други пресудни бојеви за ослобађање хришћанске Европе доживљавају се као наставак онога што је прекинуто на Косову. Да би обезбедио победу против нападача на Беч, руски цар одлази најпре на Косово, где узима барјак кнеза Лазара, крсташе цара Стјепана и тамо исповеда и причешћује војску (Клеут, Матицки и др., 39). Московска царица, узданица хришћана, дедовином сматра и српско и византијско царство, те од турског, а онда и татарског цара потражује Душанову круну, преотету од Лазара на Косову, крсташ барјак цара Константина и одежду Св. Јована (СНП IVр, 3).

Кад је реч о бугарским епским песмама о Косовском боју, потврђено је ослањање на изворну српску традицију (Диников 1972: 533; Кметова 1991: 504–506; Афанасјева Колева 1991: 534; Сувајџић 2012: 158). Бугарске варијанте заокружују битку у целину, а овај процес накнадног формирања „лазарице” од појединачних комада, одломака,⁹ забележен на ширем, јужнословенском, простору, такође сведочи о каснијем времену настанка бугарских песама, било да је последица утицаја штампаних збирки или талента певача који је спајао познате му појединачне песме (Кметова 1991: 507). Ипак, и као такве, постале су делимичан предлог за потоњу епску интерпретацију пада бугарског царства.

Песма о цару Ивану на Софијском пољу комбинује лирски припев, проширену формулативну слику поља које су притисли коњи и јунаци и елементе сижера о закаснелом јунаку (БНТ III, 13). Друга, садржајнија варијанта говори о погибији цара Ивана Шишмана (БНТ III, 14), а Б. Сувајџић је уочио њене повезице са косовском традицијом: пророчки сан љубе, закаснели јунак, сусрет са девојком на крвавој реци, препознавање руке погинулог по бурми, баба одаје како савладати јунака (2012: 162–163). Сиже је следећи: Турци нападају Костенец и Ивана Шишмана, он позива у помоћ брата Јанета. Јане касни у бој на Ихтиманском пољу због љубе, која га задржава

⁹ У XVIII и XIX веку веома су популарни прелеви косовске епике и покушаји целовитог приказивања Косовске битке – спевови Армина Павића, Андрије Качића Миошића, Гаврила Ковачевића, Јоксима Новића, Вука Врчевевића и многих других састављача (Новаковић 1906: 18–22; Петровић 2001: 6–8).

будући да је сањала лош сан. На крвавој реци затиче девојку која сакушља клобуке и тражи погинуле, и препознаје руку свог брата. Удаљавање од косовског обрасца је ослобађање заточеног Михаила Василича из града, у чијем се лику крије вероватно историјски Михаило IV Асен¹⁰, полубрат Ивана Шишмана. Јане сече турску ордију, а кобна грешка којом се опет успоставља веза с косовском традицијом јесте враћање јунака на бојно поље да доврши започето. Следи издаја и формулативни мотив који припада не само предањима о Косовској бици, него и ширем словенском демонолошком контексту: сабље (или копља) окренуте наопако на мосту, хтонском месту прелаза, као једино делотворно оружје против непобедивог јунака. У овој песми сачувало се сећање на погибију Михаила IV Асена 1355. г. (Андреев, Пантев 2004: 281), затим на пад Трнова 1393. г., по предању – због издаје (Андреев 1996: 207, 212–213), и најзад на смрт Ивана Шишмана у опседнутом Никополу 1395. г. (Андреев 1996: 98–99). Косовски образац везао се за пад Другог бугарског царства¹¹ због културних прожимања суседних народа, али још више због сличних историјских околности: напад Турака, пресудна битка с бројнијим непријатељем, издаја, и погибија цара.

Додир са српским косовским епским наслеђем остварен је у бугарској епизици и прихватањем идеје о српском устанку као поновном успостављању изгубљеног царства. Једна варијанта о Косовском боју (СБНУ III, стр. 85–94) завршава се ослобађањем Србије после 75

¹⁰ Михаило IV Асен био је најстарији полубрат Ивана Шишмана и савладар њиховог оца Јована Александра до 1355, када је погинуо у бици против Турака код Ихтимана (Божилов 1994: 194–195; Божилов, Гюзелев 1999: 611–612).

¹¹ Проналазећи паралеле између фолклорних транспозиција Косовског боја и пада Другог бугарског царства, Е. Иванова прати како се наративи о последњем владару и паду царства уклапају у „велику националну причу“, у којој су главни моменти јунаштво, жртвовање и мучеништво (2009: 25–385). Појам велика прича или метанаратив (*grand narrative*, *meta-narrative*, *grand récit*, *métarécit*), можда најадекватнији да сабере све што данас називамо „косовском традицијом“, „косовском легендом“ или погрешно „косовским митом“, увео је 1979. г. Ж. Лиотар да значи нешто са чим постмодернизам раскида, а то је – наратив који има велики, широко обухватни идеолошки и филозофски утицај и доживљава се као општи културни наративни образац који програмира и објашњава искуство (Lyotard 2005: VI; Lyotard 1995: 25, 27).

година.¹² У њој се анахроно удружују Лазареви синови са Карађорђем и хајдук Вељком. Отуда се песма „Освобождението на Србија” (БНТ III, 119) такође посредно може довести у везу са песмама које се ослањају на косовску епiku. Када велика турска сила крене на Србију, хајдук Вељко преобучен у турског папу доводи турску војску у заседу Карађорђевић и Милошевић одреда. Сличан сижејни склоп, рецидив косовског подвига храброг појединца којем се у јунаштву придружују побратими, препознаје се и у помињаној песми о бици на Царевом лазу, али и у руској усменој традицији.

Највећи допринос изучавању паралела између косовске епске поезије и руске епике дали су О. Миллер (1869: 717–720), Б. Путилов (1966: 129–143; 1971: 281–309; 1991: 279–283) и С. Азбелев (1982: 175–193; 2011: 232–246). Сижејна схема више варијаната биљине „Камское побоище” великим делом одговара песмама о Косовском боју (Азбелев 1982: 185–187). Биљина почиње доласком силне татарске војске пред Кијев и уценом кнезу Владимиру. Он окупља јунаке, а један добровољац данима уходи војску покушавајући узалудно да је преброји. У неким верзијама дружина или кнез оптужују Иљу Муромца да ће их издати, односно да не намерава да се бори (Марков, 94; Григорјев II, 303; Астахова, 143). После велике гозбе, што одговара причешћивању, Иља одлази у редове противника, пропуштају га до царевог шатора не знајући ко је, он убија цара након алудитивног мегдана речима, а потом позива дружину и заједно потуку непријатељску војску. Кобну грешку, хибрис, направе руски богатири када се похвале да би и небеску силу могли да савладају и од тог тренутка убијени непријатељ оживи или почиње да се удвостручава. Расплет је дивергентан, а блиске косовској епици су оне песме у којима руски јунаци гину, повлаче се и нестају с јуначке сцене (Тихонравов–Миллер, 8) или се окамењују (Киреевский IV, стр. 108–115; Григорјев II, 276; Астахова, 96; Астахова 141). Негде успевају да потуку ту волшебну нову војску, али се потом сиже окончава самоубиством најбољих због погрешке или због немогућности да

¹² Највећи део ове песме одговара варијанти бр. 177 у збирци В. Качановског. Он је напоменуо да песма коју доноси није потпуна и да је певач знао наставак о ослобођењу Србије.

савладају бабу Латингорку (Марков 81; Марков 94; Астахова 141). Трагика и укључивање женског демонског противника чак и ове верзије приближавају јужнословенској епизи.

А. Марков је сматрао да песме о Камској бици чувају сећање на неуспели поход Новгородца на Југру и погибију њиховог вође Самсона Коливанова на реци Ками 1357. г. (Марков 1900: 160), В. Милер је мислио да су те песме сведочанство о једном ранијем боју изгубљеном од Татара на реци Калки 1224. г. (Миллер 1910: 53–58), а С. Азбелев је у овим биљинама видео одраз победе над Златном хордом и Мамајем на Куликовском пољу 1380. г. и блиског пораза, због преваре и издаје, две године касније од обновљене татарске војске коју је предводио кан Тохтамиш (Азбелев 1982: 149). Сматрао је да су песме о Косову руској усменој традицији предале само убиство цара и губљење већ готово добијене битке, да нема преузимања препознатљивих мотива клеветања јунака и издаје, и да се сви други сегменти појављују и у осталим биљинама (Азбелев 1982: 189–190). Међутим, помињане неправедне оптужбе Иље Муромца и његова свађа с владаром јесу пандан релацији Милоша Обилића и кнеза Лазара. Б. Путилов је уочио бројне паралеле између епских песама о Косовском боју и руских биљина и историјских епских песама (1966: 129–143), али је одрицао могућност њиховог непосредног додира, сматрајући да аналогije потичу од сличности историјских околности и типолошких подударности, које су последица заједничког традиционалног фонда и општих закона циклизације (1991: 283).

Утицај српске косовске традиције на руске биљине могао је бити последица њеног хотимичног популаризовања у XVI веку, за време владе Ивана IV Грозног, кроз руски илустровани летописни свод. Н. Љубинковић појашњава да је Иван IV Грозни наложио састављање и илустровање таквог летописа, јер је претендовао на улогу ујединитеља и обновитеља хришћанског царства, Трећег Рима, будући да је међу прецима имао и византијске владаре и српску властелу.¹³ Треба имати у виду и одјек предања о Косовском боју из

¹³ „Илустровани летописни свод забележио је све кључне елементе: причу о оклеветаном витезу и његовом завету, односно искупењу, смрт Мурата, смрт

Живота деспота Стефана Лазаревића Константина Филозофа¹⁴, будући да је ово житије, доста преписивано до XVII века, у Русији коришћено као један од најважнијих извора о српско–турским релацијама на Балкану (Браун 2004: 29 – 30).

Паралеле међу руским и јужнословенским песмама о пресудној националној бици постоје и на другим нивоима. Летописно сведочанство о Куликовској бици, које се одразило и на поједине биљине и које, према мишљењу Путилова, има фолклорно порекло, говори о храбром посланику руског кнеза – Захарију Тјутчеву, који је отишао Мамају, пољубио му ногу и симулирао да прелази у његове редове. Затим је повео део Мамајеве војске у заседу руских јунака (Шамбинаго 1906: 317–318, 85–88; Путилов 1961: 115–118). Видљива је делимична подударност са Милошевим преласком турском цару, а још више са помињаним сижеима о довођењу Турака на Царев лаз или о хајдук Вељковој превари турске војске у бугарској песми о ослобођењу Србије.¹⁵

На формулативној равни, у песмама о Камској бици може се уочити велика сличност са познатом сликом огромне непријатељске силе која је притисла Косово поље. Препознатљива формула „коњ до коња, јунак до јунака” у варијанти из Вукове рукописне збирке је нешто промењена:

Коњска пара како магла сиња,
Барјаци се вију како и облаци,
Копља бојна како гора чарна. (СНП Пр, 30)

У Вишњићевој реинтерпретацији описа бројне силе у „Боју на Салашу” уместо коња маглу прави оружје:

Лазара” (Љубинковић 2010: 291). Подлога су били сведочанство о смрти обојице владара у Косовској бици које је забележио путописац ђакон Игњатије неколико дана после боја и допуне о оклеветаном јунаку и његовом подвигу из животописа Стефана Лазаревића Константина Филозофа (Љубинковић 2010: 291), који су обједињени ушли у текст Никонове хронике (Браун 2004: 32).

¹⁴ Интересантно је поменути да је С. Новаковић сматрао да је одломак о Косовском боју из Константиновог житија „заметак и језгро целе косовске епопеје”, који је утицао на потоње формирање епске традиције о овој бици (1906: 10).

¹⁵ Изван косовског круга, највише је истраживан утицај предања о Захарију Тјутчеву на српске епске песме о боју Руса с Татарима (преглед радова на ову тему – в. Азбелев 1968: 95–100).

Паде магла од неба до земље,
 Нит' се види неба ни облака,
 Виш' њих јарко помрчало сунце
 Од пушчаног праха и олова. (СНП IV, 28)

Више песама о Камској бици на истом сижејном месту варира сличне описе силне непријатељске хорде, од које се тресе мајка земља, а од даха татарског и коњске паре помрачују се месец и сунце или престају да светле. Нпр.:

Как от духу-ту было тотарьского
 Не пекло сонцо красное,
 И не дули-то ветры буйные,
 Красно солнышко да помрачилосе,
 Светел месяц не светел же.
 И как от пару-ту от кониного-лошадиного
 Мать сыра-земля да потрясаласе,
 Из озер-то вся вода из рек да выливаласе. (Астахова, 96)

Дакле, сагласност поменутих руских варијаната са косовским епским моделом вишеструка је и вишеслојна, и типолошка и генетичка.

Сумаран поглед на апсорпцију косовског образаца у потоњим епским описима битака открива да песме о борбама за ослобођење Црне Горе и Србије усвајају само појединачне мотиве, и то не кључне. Тако су највише прихваћени долазак силне војске, сликовити опис те огромне силе, уцена, окупљање и причешћивање јунака, ухођење непријатеља и јуначка тријада подвижника. Нема клевете, издаје, јунака који убија цара, нити губљења боја. При томе, устаничка епика се више ослања на косовску епику у грађењу ликова, док песме о ратовању на тлу Црне Горе директније преузимају формуле описа турске војске из песама о Косову и експлицитније исказују идеју о Косову као одсудној националној бици. Парадоксално, целовитији косовски образац сачуван је у бугарском, а понајвише у руском епском наслеђу, али очекивано, у ужем кругу варијаната. Сагласност се заснива и на заједничком усменопоетском фонду, и на међусобним додирима двеју традиција, али и на сличним историјским околностима

турских, односно татарских, освајања, које епска песма, као чувар историјског знања једне заједнице, уобличава и преноси. Објашњење зашто се косовски образац у целини није оваплотио у српској епској поезији о потоњим биткама, иако је на њу несумњиво утицао, треба тражити у посебном месту који он у српској усменој традицији има. Усвојен је као толико непоновљив, јединствен, самосвојан и препознатљив да није могао да одбаци за њега везана имена и збивање и да безимен, анахрон и анатопичан прилегне уз неку другу битку и неке друге јунаке. Али је зато у потоњим стиховима Косовска битка сачувана као симбол највећег херојства, страдања и поноса. И да завршимо речима народног певача: „Како тада, тако и данаске”.

Литература

Азбелев, Сергей Николаевич. *Историзм былин и специфика фольклора*. Ленинград: Наука, 1982.

Азбелев, Сергей Николаевич. *Куликовская победа в народной памяти: литературные памятники куликовского цикла и фольклорная традиция*. Санкт Петербург: Дмитрий Буланин, 2011.

Азбелев, Сергей Николаевич. „Куликовская битва в славянском фольклоре”. *Русский фольклор*, XI (1968): 78–101.

Андреев, Йордан. *История на Второто българско царство*. Велико Търново: Абагар, 1996.

Андреев, Йордан и Андрей Пантев. *Българските ханове и царе – от Хан Кубрат до Цар Борис III*. Велико Търново: Абагар, 2004.

Афанасјева Колева, Антонина. „Косовски јунаци у бугарској народној епској песни”, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 19/1. Београд: МСЦ, 1991: 533–541.

Божилов, Иван. *Фамилијата на Асеневици (1186–1460). Генеалогия и просопографија*. Софија: Издателство на БАН, 1994.

Божилов, Иван и Васил Гюзелев. *История на България. Том I. История на средновековна България VII–XV век*. Софија: Издателска къща „Анубис”, 1999.

Браун, Максимилијан. *Косово. Битка на Косовопољу у историјском и епском предању*. Нови Сад: Платонеум, 2004.

Диников, Петрљ. *Бљгарски фолклор. Пљрва част*. Софија: Бљгарски писател, 1972.

Дрндарски, Мирљана. „Вишњићеви описи битака у Првом устанку“, у: *Настајање нове српске државе: зборник радова са научног скупа и поводом њега*, Ненад Љубинковић (ур.). Велика Плана – Београд: Скупштина општине – Институт за књижевност и уметност, 2006: 97–107.

Дрндарски, Мирљана. „Карађорђево војводе као епски помагачи. Функција војводе у устаничком епу“, у: *Карађорђево војводе у историји, епу и драми: зборник радова са научног скупа и поводом њега*, Ненад Љубинковић (ур.). Велика Плана – Београд: Скупштина општине – Институт за књижевност и уметност, 1997: 127–134.

Иванова, Евгенија. *Изобретјаване на памет и забржава: „Падналото царство“ и „Последниј владетел“ в националната памет на срби и бљгари*. Софија: Издателство на Нов бљгарски универзитет, 2009.

Кметова, Татјана. „Косовски бој и Косово поље у бугарском јуначком епу“, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане, 19/1*. Београд: МСЦ, 1991: 503–510.

Љубинковић, Ненад. „Два прилога проучавању Првог устанка“, у: *Настајање нове српске државе: зборник радова са научног скупа и поводом њега*, Ненад Љубинковић (ур.). Велика Плана – Београд: Скупштина општине – Институт за књижевност и уметност, 2006: 109–124.

Љубинковић, Ненад. *Трагања и одговори. Студије из народне књижевности и фолклора (I)*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010.

Марков, Алексей Владимирович. „Беломорская былина о походе новгородцев в Югру в XIV в.“, у: *Юбилейный сборник в честь Всеволода Федоровича Миллера, изданный его учениками и почитателями*, т. XIV, Н. А. Янчук (ред.). Москва: Типолиитография А. В. Васильева, 1900.

Матић, Свејозар. *Наш народни еп и наш стих*. Нови Сад: Матица српска, 1964.

Матицки, Миодраг. *Епика устанка*, Београд: Рад, 1982.

Матицки, Миодраг. *Историја као предање*. Београд: Рад, КПЗ Србије, 1999.

Миллер, Всеволод Фёдорович. *Очерки русской народной словесности. Былины*, Т. 2. Москва: Калужская губернская типолитография, 1910.

Миллер, Орест Фёдорович. *Сравнительно-критические наблюдения над словесным составом народного русского эпоса. Илья Муромец и богатырство киевское*. Санкт Петербург: Тип. Н. Михайлова, 1869.

Недић, Владан. *Вукови певачи*. Нови Сад: Матица српска, 1981.

Новаковић, Стојан. „О косовским народним песмама, причи, епу”, у: *Косово. Српске народне песме о боју на Косову*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1906.

Петровић, Петар П Његош. *Огледало српско*. Београд: Просвета, Цетиње: Обод, 1974.

Петровић, Соња. „Предговор“, у: *Косовска битка у усменој поезији*. Београд: Гутенбергова галаксија, 2001: 5–41.

Путилов, Борис Николајевич. „Юнацкије песни косовског циклa и рускиј епос”. *Русская литература*, 2 (1966): 129–143.

Путилов, Борис Николајевич. *Јуначки еп Црногораца*. Титоград: Универзитетска ријеч: НИО „Побједа”, 1985.

Путилов, Борис Николаевич. „Косовскиј цикл и фолклорно-етнографическије традицији”. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 19/1. Београд: МСЦ, 1991: 279–283.

Путилов, Борис Николаевич. „Куликовска битва в фольклоре”. *Труды отдела древнерусской литературы*. Том XVII. Ред. Н. А. Казакова. Москва, Ленинград: АН СССР, 1961: 107–129.

Путилов, Борис Николаевич. *Русский и южнославянский героический эпос. Сравнительно-типологическое исследование*. Москва, Наука, 1971.

Руварац, Иларион. *Montenegrina. Прилозици историји Црне Горе*. Земун: штампарија Јована Пуља, 1899.

Самарџија, Снежана. *Биографије епских јунака*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

Сувајџић, Бошко. *Певач и традиција*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.

Сувајдић, Бошко. „Српско и бугарско усмено стваралаштво у интеркултурном коду”, у: *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду*, Бошко Сувајдић (ур.). Београд: Институт за књижевност и уметност, 2012: 127–193.

Томић, Јован. *Питање Царева лаза*. Београд: Задужбина Јелисавете и Милана Јанковића, 1933.

Шамбинаго, Сергей Константинович. *Повести о Мамаевом побоище. Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук*. Т. LXXXI, 7. Санкт Петербург: Типография Императорской академии наук, 1906: 1–375, 1–190.

Lyotard, Jean-François. *Postmoderno stanje: Izvještaj o znaju*. Zagreb: Ibis grafika, 2005.

Lyotard, Jean-François. *Šta je postmoderna*. Београд: KIZ „Art press”, 1995.

Извори

Астахова – Астахова А. М., Бородина-Морозова Э. Г., Колпакова Н. П., Митропольская Н. К., Соколов Ф. В. *Былины Печоры и Зимнего Берега (Новые записи)*. Москва, Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1961.

БНТ III – *Българско народно творчество в дванадесет тома. Том III. Исторически песни*. Съст. Христо Вакарелски. Варна: LiterNet, 2006.

Григорьев П – *Архангельские былины и исторические песни, собранные А. Д. Григорьевым в 1899–1901 г. с напевами, записанными посредством фонографа П*. Ред. Александар Александрович Горелов. Санкт Петербург: Тропа Троянова, 2003.

Качановский – Качановский, Владимир Васильевич. *Памятники болгарского народного творчества. Вып. I Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук*. Т. XXX, 1. Санкт Петербург: Типография Императорской академии наук, 1882.

Киреевский IV – *Песни собранные П. В. Киреевским*. Выпуск 4: Дополнительный. Москва: Общество любителей российской словесности, 1862.

Клеут, Матицки и др. – Клеут Марија, Миодраг Матицки, Снежана Самарџија, Милорад Радевић. *Народне умотворине у Летопису Матице српске*. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2003.

Марков – *Беломорские былины записанные А. Марковым*. Москва: А. А. Левенсон, 1901.

Петрановић II – Петрановић, Богољуб. *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине. Књ. 2. Епске пјесме старијег времена*. Биоград: Српско учено друштво, 1867.

ПЦХ – Милутиновић, Сима Сарајлија. *Пјеванија црногорска и херцеговачка*. Прир. Добрило Аранитовић. Никшић: НИП „Универзитетска ријеч“, 1990.

СБНУ III – *Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина*. Книга III. Софија: Министерството на Народното Просвѣщение, 1890.

СНП IV – Караџић, Вук С. *Српске народне пјесме. IV. Сабрана дела*. Књ. 7. Прир. Љ. Зуковић. Београд: Просвета, 1986.

СНП VIII – Караџић, Вук С. *Српске народне пјесме. VIII*. Прир. Љ. Стојановић. 2. државно издање. Београд: Државна штампарија, 1936.

СНП IX – Караџић, Вук С. *Српске народне пјесме. VIII*. Прир. Љ. Стојановић. 2. државно издање. Београд: Државна штампарија, 1936.

СНП Пр – *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића. Књ. II*. Прир. Живомир Младеновић и Владан Неђић. Београд: САНУ, 1974.

СНП IVр – *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића. Књ. IV*. Прир. Живомир Младеновић и Владан Неђић. Београд: САНУ, 1974.

Тихонравов–Миллер – Тихонравов Николай Саввич, Миллер Всеволод Фёдорович. *Русские былины старой и новой записи*. Москва: Высочайше утвержденное Товарищество Скоропечатни А. А. Левенсон, 1894.

Danijela R. Petković

KOSOVO'S MODEL IN SOUTHERN AND RUSSIAN ORAL EPIC POETRY

Summary

The epic poems about The Battle of Kosovo stood out as a special thematic-motivational circle. Typical motives and motivational complexes, such as nationally decisive battle, conflict of multiple unequal armies, stalking and reporting, the feat of a lone or defamed hero in an enemy's field, losing the battle, etc, have morphed into songs of the Battle of Kosovo into a self-contained, recognizable epic pattern. Some elements of this pattern are recognized as parallels in the South Slavic and Russian oral poetic forms about the other battles (eg. the battles in the First Serbian Uprising, the Battle of the Emperor's Laz, the Turkish conquest of Bulgaria, the Kulikovskaya battle, the Kamsky battle, etc). The poems about the fight for liberation of Montenegro and Serbia adopt only individual motives, not the most important ones. In doing so, the rebellious epic relies more on the Kosovo epic in character building, while the poems on war in Montenegro more directly take the formulas of describing the Turkish army from poems about Kosovo and more explicitly express the idea of Kosovo as a decisive national battle. Paradoxically, a more complete Kosovo pattern is preserved in Bulgarian, and most of all in Russian epic heritage, but expectedly, in a narrow circle of variants, because it was adopted in Serbian epic poetry as inimitable and recognizable and could not be linked to some other battle and some other heroes.

Keywords: epic poems, the Battle of Kosovo, Kosovo epic pattern, South Slavic epic, Russian „biliny”